

POLAND

POLAND

TERMIN LISONIY TADQIQOTLAR OBYEKTI SIFATIDA

Xusenova Mehriniso O`ktamovna Buxoro davlat universiteti, Xorijiy tillar fakulteti,
Ingliz adabiyotshunosligi va tarjimashunoslik
kafedrası o`qituvchisi.<https://doi.org/10.5281/zenodo.10060483>

Annotatsiya: Ushbu maqola terminlarning tilshunoslik sohasidagi roli, ishlatilishi, vujudga kelish yo`llari, ommalashishi haqida umumiy ma`lumot beradi. Terminlarning lisoniy tadqiqotlar obyekti sifatida ishlatilish yo`llari haqida fikr yuritilgan.

**Kalit so`zlar:** Termin, so`z-termin, so`z-notermin, kvazitermin, nomrn, ilktermin, funksiya

Fan va texnika taraqqiyoti terminologik va umumiy adabiy so'z boyligining o'zgarishini nazarda tutadi. Albatta boyitish, terminologik lug'atning kengayishi va uning umumiy adabiy qatlam bilan bevosita o'zaro ta'siri mavjud. Bunday bog'lanish terminologizatsiya deb ataladi ("terminologik lug'atlarning umumiy adabiy tilga kirib borishi jarayoni, u erda maxsus maqsadlarda foydalaniladi")¹. Terminologizatsiya bilan bir qatorda, teskari jarayon ham mavjud - determinologizatsiya - "termining umumiy ishlatiladigan so'zga o'tish jarayoni" - bu ta'rif L.L.Nelyubin tomonidan ishlab chiqilgan². Termining hozirgi tildagi o'rnini aniqlashga harakat qilib, uni adabiy til doirasidagi tabiiy birliklar yoki ijodiy jihatdan yaratilganlarga bog'lab, tilshunoslar orasida ikki qarama - qarshi qarashlar vujudga kelgan. Biinchi nuqtai nazardan qaraydigan bo`lsak, terminlar tilda mavjud bo`lgan leksik birliklar birikmasidan tashkil topgan tabiiy til birligi; ikkinchi nuqtai nazardan qaralganda, ijodiy yaratilgan yangi leksik birlik. Tilshunoslikda ikkala turdagi terminlar mavjud. Shubhasiz, bu termining boshqa lingvistik birliklardan farqi ko'p, lekin hatto bu fakt ham uni adabiy til chegarasidan tashqariga olib chiqishga imkon bermaydi. Ushbu fikrni tasdiqlash uchun Antuan Lavoisier va uning "Kimyoga oid asosiy nutq" asarini eslatib o'tamiz. U barcha tabiiy fanlar ilmiy faktlar, g'oyalar va atamalar to'plami ekanligini ta'kidlab, fan va terminologiyaning birligini ta'kidladi³. Adabiy til bilan ilm-fan tili o'rtasidagi farqlarni hisobga olgan holda shuni qayd etamizki, tarixiy

¹ Барандеев А.В. Основы научной терминологии: Учебное пособие. - М.: Изд-во МГАП «Мир книги», 1993. - 23с.

² Нелюбин Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка: учеб. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Флинта: Наука, 2007. - 125 с.

³ Даниленко В.П. Лингвистические требования к стандартизации терминологии // Терминология и норма. О языке терминологических стандартов. — М.: Наука, 1972. -15 с.

voqelik bo'lgan ilm-fan tili o'z grammatikasi va so'z shakllanishini olgan holda milliy umumiy adabiy til asosida vujudga keladi va rivojlanadi. Bu ularning munosabatlariga sababdir. Terminning o'ziga xos xususiyatlariga kelsak, ko'pchilik tilshunoslar ikki guruh terminlarni ajratib ko'rsatishadi: birinchisi ko'p fanlarda aylanmada bo'lgan terminlarni, ya'ni umumiy ilmiy; ikkinchisi muayyan bilim sohasiga oid yuqori ixtisoslashgan atamalarni o'z ichiga oladi⁴.

Tilshunos V.G.Gak terminning mutlaqo o'zgacha, bir qarashda anglash va idrok etish qiyindek tuyuladigan, aslida juda to'g'ri ta'rifini beradi. Aks holda termin-so'z, so'z-termin, so'z-notermin, kvazitermin, nomrn, ilktermin kabi tushunchalar ustidagi bahs va munozaralar uzoq davom etishi mumkin. Olim terminning mohiyatini yoritgan holda uning til lug'aviy tizimidagi o'rnini aniqlaydi. U ilmiy adabiyotlarda termini lug'aviy birliklarning alohida turi sifatida qaralishiga e'tiroz bildirib, "termin – funksiya, lug'aviy birlik qo'llanilishining bir ko'rinishi" degan fikrni bildiradi. Olimning yozishicha, nimanidir ifodalaydigan va tushunchalar qatorida muayyan o'rinni egallay oladigan har qanday lug'aviy birlik termin bo'lishi mumkin. Shuningdek, V.G.gak terminlashmagan va terminlashgan leksika orasidagi munosabat turlarini ifoda plani nuqtai nazaridan o'rganadi. Shunga ko'ra V.G.Gak a) termin sifatida qo'llanmaydigan bir jihatli (bir yoqlama) lug'aviy birlikni; b) termin sifatida qo'llanadigan ikki jihatli lug'aviy birlikni; v) ham termin, ham notermin sifatida qo'llanadigan ikki jihatli lug'aviy birliklarni tasniflab ko'rsatadi. Terminologik tizim elementlari til leksik birliklarining barcha xususiyatiga, jumladan, lisoniy belgi asimmetriyasi tufayli yuzaga keladigan jihatga ham ega. Belgi asimmetriyas, ya'ni belgining shakl, mazmun va vazifasi mutanosib emasligi til kodining tuzilishi bilan emas, balki uning qo'llanishi va hatto vazifasi shartlari bilan belgilanadi. Polisemiya va sinonimiya til qo'llanilishining muhim shartidir. Ular terminologik tizimga ham xos, albatta⁵. Yuqorida keltirib o'tilgan fikr, qarashlar umumlashtiriladigan bo'lsa, terminning quyidagi xususiyatlari namoyon bo'ladi: 1) tizimlilik; 2) ta'rifning mavjudligi; 3) mazkur terminologik maydon doirasida monosemiyaga moyillik; 4) uslubiy betaraflik. Har qanday termin o'zida ana shu xususiyatlarni mujassam etgan bo'lishi shart⁶.

⁴ Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории.- М.: Наука, 1989.- 108 с.

⁵ Гак В.Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии (семантические проблемы языка науки). Материалы научного симпозиума. – М.: МГУ, 1971. – С. 65-71.

⁶ Xodjayeva D.I. Tilshunoslik terminlarining leksikografik tahlili (ingliz, rus va o'zbek tillari izohli lug'atlari materiallari misolida). Ph.Diss. Toshkent- 2018. – 15 b.

Ma'lumki, terminning eng muhim xususiyati shundaki, u o'zi anglatgan tushuncha bilan o'zaro aloqada bo'ladi. Termin muayyan tushuncha ifodalaydi va shu tushunchaning shakllanishida ishtirok etadi⁷. Demak, termin – o'ta murakkab, o'ziga e'tiboran talab qiladigan lingvistik hodisadir. Shuning uchun dunyo tilshunosligida uni ta'riflashga, funksional xossalarini aniqlashga e'tibor qaratiladi. Jahonning barcha mamlakatlarida terminologik markazlarning faoliyat ko'rsatayotganligi fikrimizni tasdiqlaydi. U ham boshqa lisoniy hodisalar kabi turlicha ta'rif va tavsifga ega. Bu ta'rif-u tavsiflarini kuzatish jarayoni ularning aksar holda ilmiy va didaktik manbalarda asosan bir xil berilganligini ko'rsatadi. Bu quyidagi qiyoslarda ko'zga tashlanadi⁸:

1. "Term [tʒ:m; NAmE tʒ:rm] *noun* see also TERMS 1 [C] a word or phrase used as the name of sth, especially one connected with a particular type of language: *a technical / legal / scientific, etc. term • a term of abuse • 'Register' is the term commonly used to describe different levels of formality in language.* → note at WORD 9".

2. «Термин [лат. terminus – предел, граница, пограничный знак] – слово или словосочетание, точно обозначающее какое-либо понятие, применяемое в науке, технике, искусстве. В отличие от слов общеупотребительных, которые часто бывают многозначными, термины, как правило, однозначны, им не свойственна также экспрессия¹⁰».

3. «Термин [лат. terminus – предел, граница] – 1) слово или сочетание слов, точно обозначающее определенное понятие, применяемое в науке, технике, искусстве¹¹».

4. «Термин [от лат. terminus – граница, предел] слово или сочетание слов, употребляемое с оттенком специального научного значения¹²».

5. «Термин [от лат. terminus – граница, предел] – слово или словосочетание, обозначающее понятие специальной области знания или деятельности¹³».

⁷ Голованова Е. И. Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход // Известия Уральского государственного университета, 2004. – № 33. – С. 18.

⁸ Xodjayeva D.I. Tilshunoslik terminlarining leksikografik tahlili (ingliz, rus va o'zbek tillari izohli lug'atlari materiallari misolida). Ph.Diss. Toshkent- 2018. – 15 b.

⁹ Oxford Advanced Learner's Dictionary, 7th edition. – Oxford University Press, 2006. – 1526 p.

¹⁰ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 442-443 с.

¹¹ Русча – ўзбекча луғат, 2 томлик. М.К.Кўшжонов таҳрири остида. – Т.: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош Редакцияси, 1983. Т. 1. – 682 б.; Т. 2. – 492 б.

¹² Советский энциклопедический словарь, под ред. А.М.Прохорова. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 1316 с.

6. “Термин [р<лат] – фан, техника, касб-хунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси; атама¹⁴”.

7. “Термин [лот.terminus – чек, чегара] Фан, техника, касб-хунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз бирикмаси; атама. *Ботаника терминлари. Заргарлик терминлари. Пахтачилик терминлари*”¹⁵.

Fransuz va o`zbek tillari yuridik terminologiyasini qiyosiy tadqiq qilgan P.Nishonov termini quyidagicha izohlaydi: “Terminlar semantic jihatdan maxsus soha doirasi bilan chegaralanadi va shu sohaga oid tushunchani ifodalovchi leksik birlikdir”¹⁶.

Keyingi paytlarda *termin* so`zi va *atama* so`zi bilan sinonim sifatida qo`llanmoqda. Ba`zi manbalarda mazkur terminlar borasida berilgan bir-birini inkor etuvchi fikrlar mavjud. “*Termin*” so`zi o`rnida ba`zan *atama*, *istiloh* so`zlarini ishlatish hollari uchrab turadi. Ammo bu to`g`ri emas. *Atama termin* so`ziga nisbatan tor tushunchani ifodalaydi. *Istiloh* so`zi esa arabchadir. Uni xalq tushunmaydi va meyorga aylangan emas¹⁷. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo`lib kelgan. Chunki terminlarning sohalar lug`aviy qatlamlaridagi o`rni va vazifasini belgilash, tushunchaning mazmun-mohiyatini to`g`ri anglash imkonini beradi<sup>18</sup>; O`zbek tiliga Davlat tili maqomi berilgunga qadar va u amal qila boshlagandan keyin qator-qator matbuot xodimlari, ayrim tilshunoslar Davlat tili haqidagi qonunni to`liq joriy etish o`rniga, uning ayrim bandlariga deyarli e`tibor bermay, ko`pdan buyon qo`llanib kelinayotgan va omma nutqiga singib ko`plab terminlarni, ularning ichki mazmunini o`rganmay turib, yangidan noto`g`ri hosil qilingan leksemalar bilan almshtira boshlashdi. Hatto, “termin”, “terminologiya” kabilar “atama”, “atamashunoslik” leksemalari bilan almashtirib qo`llanadigan bo`ldi. Binobarin, “atama”, “atamashunoslik” kabi tushunchalar umumxarakterda bo`lganligi

¹³ Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 508 с.

¹⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд // З.М.Маъруфов таҳрири остида. – М.: Рус тили, 1981. – 165 б.

¹⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд // А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 73 б.

¹⁶ Нишонов П.П. Француз ва ўзбек тиллари юридик терминологиясининг қиёсий-типологик тадқиқи. Филол. фанлари номзоди... дис. автореф. – Т., 2009. – 17 б.

¹⁷ Ходжайева Д.И. Tilshunoslik terminlarining leksikografik tahlili (ingliz, rus va o`zbek tillari izohli lug`atlari materiallari misolida). Ph.Diss. Toshkent- 2018. – 17 b.

¹⁸ Холманова Т.Ш. Нефт ва газ соҳасига оид терминларнинг инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилиш муаммолари. Магистрлик дис. ... – Т., 2013. – 13 б.

e'tiborga olinmadi. Chunki "atama" deyilganda, terminologiyaga mutlaqo aloqasi bo'lmagan onomastika (toponimiya, antroponimiya, oykonomiya kabilar)ga aloqador leksik birliklar ham tushuniladi¹⁹".

Xulosa qilib, terminologiya sohasi zamonaviy tilshunoslikning rivojiga hissa qo'shib, rivojlanishiga asos bo'ladigan terminlarni tahlil va tadqiq qiladi. Lingvistik terminologiya - maxsus tushunchalarni ifodalash, ilmiy sohaning tipik ob'ektlarini nomlash maqsadida qo'llanadigan so'z va so'z birikmalari funksiyalari majmuini o'rganadigan fandır. Zero, termin – funksiya ekanligini unutmasligimiz kerak. U tilshunoslikning tarkibiy qismi bo'lib, sof termin va tarkibli terminlarning hosil bo'lishiga olib keluvchi so'z va muqobilli o'ziga xos birikmalarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Khodjaeva D. ТЕРМИНОЛОГИЯ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ: РАЗВИТИЕ, ОБОГАТЕНИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
2. Khodjaeva, D. I. , & Saidova, Z. T. . (2022). Interaction between Categories of Taxis and Temporality. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(3), 110–113.
3. KHUSENOVA, Mehriniso Uktamovna. "LEXICOGRAPHY, TYPES OF DICTIONARIES."
4. Khusenova, Mehriniso. "Actual problems of terminological lexicography." Конференции. 2020.
5. KHUSENOVA, M. U., & KHUSENOVA, M. U. (2021, March). LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF ORTHOGRAPHIC TERMS. In E-Conference Globe (pp. 113-117).
6. KHUSENOVA, M. U., & KHUSENOVA, M. U. (2021, March). LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF ORTHOGRAPHIC TERMS. In E-Conference Globe (pp. 113-117).
7. Uktamovna, Khusenova Mehriniso. "THE IMPORTANCE OF DICTIONARIES AND ITS TYPES." Academy 1 (64) (2021): 61-63.
8. Xodjayeva D.I. Tilshunoslik terminlarining leksikografik tahlili (ingliz, rus va o'zbek tillari izohli lug'atlari materiallari misolida). Ph.Diss. Toshkent- 2018. – 17 b.
9. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 442-443 с.

¹⁹ Хусанов Н. "Иктисодиётда техник ёзув" фанидан маъруза матни – Т., 2011 – Б. 13

POLAND

CURRENT APPROACHES AND NEW RESEARCH IN MODERN SCIENCES

International scientific-online conference

POLAND

10. Гак В.Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии (семантические проблемы языка науки). Материалы научного симпозиума. – М.: МГУ, 1971. – С. 65-71.
11. Голованова Е. И. Лингвистическая интерпретация термина: когнитивно-коммуникативный подход // Известия Уральского государственного университета, 2004. – № 33. – С. 18.
12. Холманова Т.Ш. Нефт ва газ соҳасига оид терминларнинг инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилиш муаммолари. Магистрлик дис. ... – Т., 2013. – 13 б.
13. Ҳусанов Н. “Иқтисодиётда техник ёзув” фанидан маъруза матни. – Т., 2011. – Б. 13
14. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 жилд // З.М.Маъруфов таҳрири остида. – М.: Рус тили, 1981. – 165 б.
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4 жилд // А.Мадвалиев таҳрири остида. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 73 б.

